

NAGYSZŐLŐS, 1662. JANUÁR 23. KEMÉNY JÁNOS ÉS APAFI MIHÁLY CSATÁJA AZ ERDÉLYI TRÓNÉRT*

II. Rákóczy György erdélyi fejedelem (megszakításokkal 1648–1660) a lengyel trón elnyeréséért X. Károly svéd király (1654–1660) szövetségében indított 1657. évi hadjáratának kudarca után országát török és tatár csapatok támadták meg.¹ A portai akarattal szembeszálló fejedelem 1660-ban a szászfenesi csatában szerzett sebébe belehalt. Az események felborították az erőviszonyokat. Jóllehet sem I. Lipót császár (1657–1705), sem IV. Mehmed szultán (1648–1687) nem akart háborút, Erdély túlságosan is fontos stratégiai szerepet töltött be mindkét hatalom számára ahhoz, hogy a térségben őrzött befolyásukat – nem utolsó sorban magyarországi pozícióikat – kockára tegyék. Ezért mindkét hatalom a saját emberét akarta a trónra ültetni. A Porta jelöltje Barcsay Ákos (1658–1660), a császáré Kemény János (1661–1662) volt. A császár Kemény megsegítésére 1661-ben hadjáratot indított, melynek parancsnoka a híres hadvezér, Raimondo Montecuccoli volt, aki az eredeti tervek szerint Buda környékén folytatott volna hadműveleteket, de végül Erdélybe irányították Kemény megsegítésére. Az ehhez szükséges logisztikai feltételeket azonban nem biztosították a számukra.² A császári sereg megszállta ugyan a fejedelemség legfontosabb pontjait helyőrséget hátrahagyva bennük, de a főserg az éhezés és nélkülözés miatt felbomlott. A Porta Barcsay Ákos halála után (akit Kemény kivégeztetett) Apafi Mihályt (1661–1690) ültette a trónra, aki mellé a nagyvezír török segédcsapatokat rendelt. Kemény a császári csapatok kivonulása után újra a fejedelemség területére lépett csapataival és megpróbálta vetélytársát császári segítséggel legyőzni.

A császári csapatoknál több olasz is szolgált, egyikőjük egy beszámolót hagyott hátra, míg a kortársak érdeklődését a történetek iránt a három erdélyi történeti munka mellett³ Gualdo Priorato monumentális műve, a néhány évvel a csata után kiadott *Historia di Leopoldo I., Montecuccoli Memorie*-ja, illetve Maurizio Nitri *Ragguaglio dell'ultime guerre di Transilvania et Ungaria* című művei mutatják.⁴ Az ütközet, amely eldöntötte Apafi és Kemény harcát az erdélyi trónért, nem sorolható a nagy csaták közé. Jelentősége nem katonai, hanem politikai szempontból mérhető: az 1661–1662-es erdélyi események hangsúlyos szerepet játszottak abban az 1663–1664-es magyarországi háborúban, amely bő fél évszázad után újra megmozgatta fél Európát, és amelyben jelentős számú a német és francia területéről érkező katona harcolt a török ellen a magyarországi hadszíntéren. A nyugat-európai közvélemény figyelme újra a térségre irányult, amit a nagy mennyiségű röpirat- és pampflet irodalom is tanúsít.⁵ Hosszabb távú következmény volt, hogy a török

* A tanulmány elkészültét a Campus Hungary ösztöndíj és az OTKA K 109 070. sz. pályázata támogatta.

¹ B. Szabó 2006.; B. Szabó 2001.; B. Szabó – Sudár 2012–2013.

² Perjés 1965. 300–306. o. Az 1661-es hadjáratról: B. Szabó 2011.; Czigány 2014. A csatáról lásd még: Rónay 1929.

³ Bethlen: Erdély, 112–115. o.; Kraus: Erdélyi krónika, 494–497. o.; Cserei: Erdély.

⁴ Priorato 1704.; Nitri 1666. Műveiket bemutatja: Jászay 1996. 198–199., 205–209. o.

⁵ G. Etényi 2003.; R. Várkonyi 1975.

támogatással trónra lépő Apafi uralma alatt az erdélyi fejedelemség a korábinál jóval szorosabb oszmán függésbe kényszerült.

Az alábbi tanulmány egy harcban résztvevő olasz szemtanú eddigi figyelembe nem vett beszámolója, amely egykorú jelentések és *avvisók* alapján rekonstruálja a csata előzményeit és lefolyását és választ keres arra, hogyan látták az olasz kortársak a háborút, a csatát, Kemény János és a magyarok szerepét. A *Relatione dell'incontro seguito tra Turchi, et il prencipe Chimeni Janos con lettere di Zachmar di trento uno Genaro*⁶ egy Corbelli nevű önkéntes olasz tiszt tollából származik, akiről a nevén és azon túl, hogy padovai származású nemesember volt, közelebbit nem sikerült megtudni.⁷ A Sporck regimentben szolgált, ahol tolmácsként is igénybe vették szolgálatait. A *relazionét* Giovanni Sagredo bécsi velencei követ számára készítette, aki szokás szerint továbbította a dózsénak. Az irat néhány másik témába vágó dokumentummal együtt olyan lerövidített formában került kiadásra,⁸ hogy semmit nem lehet megtudni belőle. Ezért mindenképpen indokolt bővebb ismertetése.

Sagredo követ, aki a dózsénak írt levelében küldte el a jelentést, arról számol be, hogy a szerencsétlen fejedelmet saját alattvalói, illetve a külföldiek (nyilvánvalóan az osztrákokra gondol) csalták csapdába, hogy véget vehessenek ennek a háborúnak. A velencei követ jelentése egybecseng a magyar történetírásban is megörögzült nézettel, mely szerint az 1661–1662-es „furcsa háborút” sem a Habsburg, sem a török fél nem akarta igazából, de a körülmények miatt végül erre kényszerültek.⁹ A követ azzal a megjegyzéssel küldte el Corbelli beszámolóját, hogy közelebbit az áthatolhatatlan titkolózás miatt nem sikerült megtudnia.¹⁰ Lássuk tehát először a *relazionét*!

Kemény, miután újra bevonult seregével Erdélybe, Medgyes (Mediasch, Mediaș) száz város felé menetelt, ahol Apafi tartózkodott, és hamis jelentések alapján azt hitte, hogy csak ezren vannak (valójában hatezren voltak). Közben azonban Apafi seregével Medgyesről Segesvárra (Schässburg, Sighișoara) vonult, ahová Kemény követte. Corbelli a Sporck regiment 300 katonájával azt a parancsot kapta, hogy a város előtt foglaljanak állást és a többi egységgel készüljenek az ostromra. Ekkor érkezett meg Apafinak és híveinek az üzenete, hogy hajlandók vetélytársának, Keménynek megadni a fejedelmi címet, hogy megkíméljék a keresztény vért. Valójában csak az időt akarták húzni a török csapatok megérkezéséig. A követség által félrevezetett Kemény tanácskozást hívott össze, melyen jelen voltak a császári tisztek is. Közben a segesvári polgárok biztosították az ostromlót, hogy sem Apafit, sem a törököt nem fogják beengedni a városba, egyúttal arra kérték

⁶ A jelentés egyik példánya Sagredo velencei követ február 12-ei, második levelének szövegében maradt ránk a jelentés szerzője nevének említése nélkül. ASVe Senato. Germania. Filza 119. Fol. 489r–497r. A másolatban ránk maradt levél másik lelőhelye: Venezia, Museo Correr. P. D. 376C Germania. Fol. 79r–85v. Itt őrzik a velencei követek ránk maradt magánlevéltárának egy részét, Sagredo jelentéseinek, illetve az általa beszerzett egyéb iratok család által megőrzött másodpéldányait. Itt is megtalálható Corbelli másolatban ránk maradt levele, amelyen az állami levéltári példánytól eltérően feltüntették nevét is. A csatáról lásd még: Zani levelei, 606. o.

⁷ Elképzelhető, hogy azonos Giovanni Andrea Corbelli gróffal, aki 1677-ben alezredes volt és 1704-ben lovassági tábornokként halt meg. (Az adatokért Czígány Istvánnak tartozom köszönettel.)

⁸ *Hurmuzaki* 1897. 250. o.

⁹ *Perjés* 1965.

¹⁰ „Niente per anco ho potuto penetrare perche il tempo non ha servito, e perche ridotte le conferenze in ristretto numero riescono insieme impenetrabili.” ASVe Senato. Germania. Filza 119. Fol. 489r.

Keményt, hogy kímélje meg a várost. A válaszra várva egy teljes napot töltöttünk lóháton – írja Corbelli – majd január 18-a és 21-e között tárgyalásokkal vesztegettük az időt. Végül a fejedelem úgy döntött, hogy a következő nap (január 22.) reggel megtámadja a várost, felgyújtja, a várban pedig elfogja Apafit. Felkészültünk a rohamra, csakhogy éjjel három óraker híre jött, hogy hárommérföldnyire ötezer török bukkant fel.

Ekkor a csapatok parancsot kaptak, hogy egy mérföldnyire a várostól vonuljanak egy faluba (Fehéregyháza, Weissenkirch). Közben a török segéderők egy kis harc árán bevonultak Segesvárra, Corbelliék pedig egyesültek a fejedelem seregével. A törökök beérkezése miatt hétfőn (január 23.) úgy döntött a haditanács, hogy Medgyesre húzódnak vissza. Ezért Nagyszőlősön (Gross-Alisch, Seleuş) vertek táborn. Ugyanezen a napon azonban dél körül felbukkant a török sereg, éppen amikor a katonák a lovak abrakoltatása miatt szétszóródtak. Kemény serege ekkor csatarendbe állt, a magyarok és az erdélyiek a centrumban és a jobbszárnyon a síkságon álltak fel, az idegen zsoldosok, köztük Corbelli, a balszárnyon egy kis hegy oldalára szorultak fel. A török támadás a centrumot és a balszárnyat érte, ahol tehát szemtanúnk is tartózkodott.

A balszárnyon a dragonyosok egy sortüzet adtak le, utána hátrahúzódtak, hogy töltse- nek, amikor kétezer török rájuk támadt. Ez megzavarta és Offredi alezredes lovasszázadá- nak lökte őket, amely az elővédet (*vanguardia*) támogatta, és amely feltartotta a törököt, amíg tudta. Ám ugyanekkor a centrumban a magyarok és az erdélyiek megfutottak, ma- gukkal rántva a tartalékban álló német századokat. Ezután a balszárnyon a horvátok és a dragonyosok futottak meg, akiket nemsokára Sporck és Offredi két százada követett.¹¹ Főtisztjei (köztük Corbelli is), hogy mentsék az életüket és utat nyissanak maguknak az őket körbevevő törökön, felmásztak a hegyre, amely egy síkságra futott le, ahol 600 magyar és erdélyi katonával találkozottak.¹²

Kemény fejedelemről Corbelli nem tud semmit, látta ugyan a lovát, de lovasa nélkül, ezért úgy vélte, hogy a saját katonái ölték meg. A veszteségeket illetően arról számol be, hogy öt zászlót, valamivel több, mint ezer német katonát és két ágyút vesztek, illetve az összes mállhat. Zac ezredes (Jacques Gherard) 15 zászlóval megmenekült. A törökökben, akik Corbelli szerint tízezren voltak, a muskéták tüze kevés kárt okozott. Apafinak, aki részt sem vett az ütközetben, kétezer embere volt. A törökök élcsapatát kétszáz páncélos lovas alkotta, akik hosszú kétkezes pallossal voltak felfegyverezve.¹³ A fejedelem erdélyi csapatainak nagy része harc nélkül egyszerűen átállt a másik oldalra. A török sereg négy mérföldön keresztül üldözte az ellenséget, és akit talált, lekasabolta. A többiek végül elérték Szatmárt; a padovai is onnan keltezte a levelét.

Ennyi röviden Corbelli beszámolója, amely több fontos és új információt tartalmaz. A történeti hagyomány, itt főleg elsősorban Georg Kraus szász történétíróra és Bethlen Jánosra, Kemény kancellárjára kell gondolnunk, nem írja le ilyen részletesen a két sereg

¹¹ Zani hasonlóan számol be, a balszárny nála is legalább két egymás mögött felálló részre tagolódik. Zani levelei, 606. o.

¹² Ez vagy a csatából harc nélkül elfutó jobbszárny 600 gyalogosa volt, vagy pedig az a 3-600 fős tartalék, amit Kemény a Nagyszőlős déli oldala és a Küküllő völgye közti területre állított. *Kraus: Erdélyi krónika*, 496. o.; *Bethlen: Erdély*, 113. o.

¹³ Kraus szép páncélzatú törökök tömegéről számol be. *Kraus: Erdélyi krónika*, 490. o. A Corbelli által említett szálfegyver valószínűleg az iszlám világban népszerű, így a XVI–XVIII. századi oszmán fegyverzet részét is képező széles egyenes pengéjű pallossal azonos. *B. Szabó* 2010. 108. o.

csatarendjét. Az olasz beszámolójából egyértelműen kiderül, hogy a német mellett volt még egy magyarokból és erdélyiekből álló tartalék is a centrum és a két szárny mögött. Leírásából továbbá kiderül, hogy a balszárny tovább tagolódott elővédre (*vanguardia*) – erről a padovai nem mond semmi továbbit –, dragonyosokra, horvátokra, illetve a Sporck és Offredi lovasszázadokra, amelyek nem egyszerre, hanem egymás után kapcsolódtak be a küzdelembe, és a csatateret sem egy időben hagyták el. Kücsük Mehmed ezzel szemben négy nagy egységbe (*con quattro gran squadroni*)¹⁴ rendezte csapatait, amelyek közül a negyedik a leggyengébb tartalékban maradt.

A küzdelemről is kissé másként számol be szemtanúnk: Kraus és Bethlen szerint a fejedelem seregének balszárnya először visszaszorította Kücsük Mehmed csapatait, Corbelli szavaiból viszont azt derül ki, hogy a törökök a sortűz ellenére sem hátráltak meg, hanem ellenkezőleg, a balszárnyon harcoló dragonyosok és horvátok voltak azok, akik a rájuk zúduló támadás következtében meginogtak, bár a mögöttük álló egységek támogatták őket, amire a *sostenere* ige is utal. Montecuccoli művében ezzel szemben az áll, hogy a balszárnyon nemcsak, hogy megállították a török rohamot, hanem még a győzelemre is volt kilátás, a magyarok azonban megfutottak, ezért a németeket majdnem bekerítették, akik ezért kénytelenek voltak meghátrálni. Egy február 9-ei *avviso* is ugyanezt állítja.¹⁵ Bethlen kancellár műve is ezt támasztja alá, szerinte az első sorokban rohamozó törököket majdnem mind lekasabolta a sortűz.

A fentebbiekből az is kiderül, hogy a támadás súlypontja a források többsége szerint a centrumra, majd annak meghátrálása után a keresztény sereg balszárnyára nehezedett, ahol a német zsoldosok tartózkodtak. Ugyanakkor érdekes és elgondolkodtató, hogy Priorato szerint Kemény nem a centrumban, hanem az idegen zsoldosok között, a balszárnyon tartózkodott.¹⁶ Ha ez igaz, akkor viszont Corbelli látta helyesen, aki szemtanúként azt állítja, hogy Kücsük Mehmed a török sereg vezére a főcsapást nem a centrumra, hanem a balszárnyra mérte. Ezt támasztja alá, hogy a pasa a fiát a balszárnya élére rendelte.¹⁷ Mivel tudjuk, hogy Kemény seregének jobbszárnya nem bocsátkozott harcba, a pasa fiának a centrum ellen kellett rohamot intéznie, mert a fejedelemmel való leszámolás lehetőségét a pasa biztos, hogy nem engedte volna át fiának.

A helyszínt illetően is pontosíthatjuk eddigi ismereteinket. Forrásaink szerint Kücsük Mehmed a Segesvártól északkeletre található Hétúr (Marienburg, Hetiur) település irányából támadt a nagyjából kelet-nyugati irányban egészen Nagyszőlősig futó völgyben, amelynek egyik ága a falu után délre, azaz a Küküllő síksága felé kanyarodik. Kücsük Mehmed pasa Hétúr után balra kb. egy mérföldnyire nyomult előre Nagyszőlős felé „egy kis völgyecskében”.¹⁸ Egyébként itt a legkeskenyebb a völgy, amely enyhén Nagyszőlős, vagyis Keményék csatarendje felé lejtett. Corbelli azt írja, hogy a csatavesztés után a törökök négy mérföldön keresztül üldözték őket, Kraus nem ír távolságot, viszont azt állítja, hogy az

¹⁴ Corbelli szóhasználata nem könnyen értelmezhető, a *squadron*e nála jelenthet konkrét katonai egységet, lovas- vagy gyalogoszázadot, de pl. a török sereg esetében a hadrend nagyobb egységeit kell ezen érteni. A török harcrendről Kraus és Bethlen is hasonlóan számol be. Vö.: *Kraus*: Erdélyi krónika, 496. o.; *Bethlen*: Erdély, 114. o.

¹⁵ Montecuccoli 1704. 219. o.; ASV Segr. Stato, Germania. Vol. 171. Fol. 115v–116r.

¹⁶ „Si pose egli (ti. Kemény) tra le truppe Alemanne.” *Priorato* 1670. 99. o.

¹⁷ *Cseri*: Erdély, 53. o.

¹⁸ *Kraus*: Erdélyi krónika, 496. o.

üldözés megállt Nagyszőlősnél, ahol Kemény seregének málhája volt. Nyilván kifosztották, ezért nem üldözték tovább a menekülőket. Corbelli feltehetően olasz mérföldben számolt, ami 1820 métert tesz ki, ez alapján a csatateret a Hétúr és Nagyszőlős között húzódnó 8-9 km hosszúságú völgynek a Hétúr faluhoz közelebb eső részébe kell elhelyeznünk. Itt a legkeskenyebb a völgy, és ha ezen a ponton háttal állunk Nagyszőlős településnek, ahogyan a fejedelem serege, jobb kéz felől, azaz délre egy viszonylag meredek, kelet-nyugati irányban húzódnó széles erdős hegyet találunk, amely éppen itt a legszélesebb (kb. 2,8 km). Ezen kellett, mint látni fogjuk, a menekülő Corbelliéknak átvergődniük. Ettől a hegytől északra, azaz bal kéz felől egy ugyanakkora, de kevésbé meredek, és – legalábbis ma – kopár hegy húzódik, amelyre Kemény seregének balszárnya támaszkodott. A padovai jelentése alapján tovább pontosíthatjuk a szemben álló seregek csatarendjét: a csupán néhány száz (kb. 500) méter széles, sőt ezen a ponton még ennél is szűkebb völgyben Kemény centruma egy tömbben foglalt állást a magyar lovassággal, a balszárny dragonyosai, németjei és horvátjai kis egységekben a hegy lábára szorultak fel. A jobbszárnyak már csak az erdőben jutott hely. A két szembenálló hadsereg a terep adottságainak következtében kelet-nyugati, illetve nyugat-keleti irányban sorakozott fel a másik felé elnyúlva, tehát viszonylag nagy mélységben kellett felállniuk.¹⁹ Corbelli is azt írja, hogy a török *con squadroni lungi*, azaz hosszú/nyújtott lovasegységekkel hajtotta végre a támadást.

További fontos és új információ, hogy a rekvirálás miatt szétszóródott Kemény-sereg nemcsak, hogy kisebb létszámmal állt fel, mint amekkora eredetileg volt és eddig tudtuk, hanem a csatarendbe beálló alakulatok is hiányosak voltak, ezért arra kényszerültek, hogy az átlagosnál kisebb egységekben (*in piccioli squadroni per la mancanza di gente*), felaprózódva sorakozzanak föl. Ez lehetett az oka, hogy a balszárnyon elhelyezkedő dragonyosok sortüze nem volt folyamatos, azaz nem lehettek elegendően ahhoz, hogy fenntartsák a folyamatos tüzelést.²⁰ Ezért is lökhette hátra őket a török roham.

Miután a centrum szinte azonnal elfutott és magával rántotta a tartalékban lévő németeket, a török sereg teljes súlya most már a balszárnyra, a németekre és a horvátokra nehezedett, akik nem voltak képesek ezt a nyomást elviselni. A bekerítés is fenyegette őket, ezért gyorsan hátrálni kezdtek. A menekülők nem kizárólag a völgyben, Nagyszőlős irányába futottak, ahol a táborhely és a málna volt, illetve, ahogyan eddig tudtuk, mivel Corbelli azt állítja, hogy tisztársaival egyetemben, hogy kiszabaduljanak a török gyűrűből, egy széles hegyre (*latissima montagna*) kapaszkodtak fel, amely után egy síkság (*pianura*) következett. Ez a Küküllő völgye lehetett, amelyet a csatától az a hegy választott el, amelynek északi lejtőin állt Kemény seregének Radák Imre vezette jobbszárnya. A hegynek ezt a részét egyébként ma is összefüggő erdő borítja.

Ugyanakkor a csatáról röviden beszámoló Priorato könyvében található metszet egészen másként ábrázolja a szemben álló felek csatarendjét, de magát a helyszínt is. E sze-

¹⁹ A katonai szakirodalom ismer *squadrone prolungatō*t, amikor az adott egység hosszabb, mint amilyen széles, azaz mélyebben tagozódik. Lásd: Grassi 1933. 171. o. A mi esetünkben nyilván a terepviszonyok tették szükségessé az elnyúlt alakzatban kivitelezett támadást. Priorato metszetén háromsornyi mélységben kis lovasegységre tagolódva láthatjuk Kemény seregét. A centrum egy tömbből álló tömegének viszont nyoma sincs.

²⁰ Cserei azt írja, hogy a lövések a törökök feje felett süvítettek el. Szerinte a pása, miután elterette a lőfegyvereket katonáival, parancsot adott a kardok előhúzására és hogy mindenki boruljon előre, a lova nyakára. Azaz egyetlen fergeteges rohammal akarta kicsikarni a győzelmet. Cserei: Erdély, 53. o.

rint a csatára közvetlenül a település előtt került sor. Nála a török sereg öt nagy egységbe, Keményé pedig tucatnyi kisebbbe tagozódik (ez egyébként helytálló, mivel a török katonai egységek nagyobb létszámúak voltak), beleértve a többi forrás szerint homogén tömbben felálló centrumot.²¹ De ami a leginkább zavaró, hogy az ábrázolás szerint a két sereg közt egy hegy vagy domb magasodott. A terepviszonyokat amúgy eléggé pontosan visszaadó térkép ezen a helyen radikálisan eltér a mai domborzattól. Hétúr és Nagyszőlős közt ma egy hegyek koszorúzza völgy húzódik egy patakka, semmilyen hegy, domb, vagy akár emelkedő nem található benne. Eléggé valószínűtlen, hogy a domborzati viszonyok ilyen radikálisan megváltoztak volna az évszázadok folyamán, és a többi korabeli szerző sem tud ilyesmiről, pedig erről biztosan beszámoltak volna. Egy domb vagy egy kisebb hegy igen meglehetősen könnyen építhetővé tette volna egy olyan fergeteges lovasrohamot, mint amilyenről minden forrásunk beszámol. A csatarend hármas mélységi tagozódása a jóval kisebb katonai egységekkel viszont egybeesik Corbelli leírásával, különösen, ha beleszámoljuk a tartalékokat is. Mivel Prioratonak pontos információi voltak, ezt az eltérést hajlamos vagyok annak betudni, hogy valamit félreérthetett; talán az zavarta meg, hogy a balszárny félig-meddig a hegyoldalra állt fel, és ez a félreértés belekerült az ábrázolásba. A csata helyét illetően pedig elképzelhető, hogy azt praktikus okokból ábrázolták így; a nagyszőlősi csatát nyilván Nagyszőlős mellett kellett megrajzolni, valamint a helyszínek miatt sem volt értelme, esztétikai szempontból sem, a települést és a csatát a metszet ellenében szélein ábrázolni.

Ami a szemben álló seregek létszámát illeti, a magyar hadtörténetírás szerint hat-hat-ezer emberről lehetett szó, szemben Kraus állításával, hogy Kemény serege kilenc, a török háromezer főből számlált. Sagredo velencei követ február 19-ei levelében korábbi híradását, a Corbelli-féle jelentés tízezer törökre vonatkozó adatát helyesbítve, szintén háromezer törököt említ, akik megverték volna Kemény nyolcezer emberét.²² Ezt támasztja alá egy február 1-jei *avviso*, amely négyezer törökről tud.²³ Priorato kétezernél több válogatott török harcosról számol be.²⁴ Kraus azt írja, hogy Kücsük Mehmed seregében volt ötezer román lovas is. Ugyanő korábban csak kétezret említ. Ha elfogadjuk Corbelli, Priorato, Kraus, illetve Sagredo és az *avviso* adatait, akkor a két-háromezer törökhöz hozzá kell adni két-ötezer román. Végeredményként a meglehetősen tág határok között mozogva a török hadsereg létszámát négy-nyolcezer főben határozhatjuk meg.²⁵ Érdekes módon a csatában a román lovasok szerepéről senki nem ír, aminek az lehet az oka, hogy hátul, a negyedik egységben helyezték el őket, amelyik a leggyengébb volt,²⁶ és mivel a csata rögtön a törökök fergeteges támadása után eldőlt, valószínűleg be sem kapcsolódtak a harcba, ezért nem láthatta őket egyik szemtanúnk sem.

²¹ Priorato szerint a váratlanul támadó török Kemény seregével közvetlenül Nagyszőlős település előtt ütközött meg, amikor éppen kivonultak onnan: „In momento fu assalito, apena puote montar a cavallo, et uscirdal Villaggio.” *Priorato* 1670. 99. o. A könyvben található metszet is így ábrázolja a szemben álló seregeket. (A metszetet a Magyar Nemzeti Múzeum Történelmi Arcképcsarnoka bocsátotta a rendelkezésemre, amit ezúton is köszönök.)

²² ASVe Senato. Germania. Filza 119. Fol. 499v. A két adat ugyanakkor elég közel esik egymáshoz, és távol a többitől, amiből arra következtettek, hogy Sagredonak és Krausnak hasonló volt a forrása, azaz egy latin és/vagy olasz nyelvű *avviso*, illetve német *Zeitung*.

²³ ASV Segr. Stato, Germania. Vol. 171. Fol. 61r.

²⁴ „...con due mila, e più soldati scielti.” *Priorato* 1670. 98. o.

²⁵ Kraus: Erdélyi krónika, 494. o.

²⁶ *Bethlen*: Erdély, 114. o.

Kemény seregét illetően a hatezres adat helytállóknak tűnik, egy decemberi velencei követjelentés szerint hatezer embere volt, amelyhez még hétezer császári gyalogost és 600 lovas vártak, ők azonban végül nem érkeztek meg. Corbelli is hatezer főben határozta meg a sereg létszámát, bár elképzelhető, hogy az *avviso* adata is tőle származik. Priorato egészen pontosan 7400 főben jelölte meg a sereg létszámát, amely szerinte ötezer magyarból állt, akikhez Kemény kérésére Montecuccoli egy kétezer fős, a fegyverzetét illetően nem részletezett lovasból és 400 dragonyosból álló segítséget rendelt.²⁷ Ugyanakkor egy február 9-ei szintén olasz nyelvű hírlevél (*lettera scritta*) Kemény seregének létszámát ezer gyalogosban, kétezer magyar lovasban, az idegen kontingens összetételét pedig 1200 lovasban, 100 dragonyosban és 200 lóra ültetett gyalogosban, összességében 5000 emberben szabta meg.²⁸ A felsorolás eléggé konkrét és részletes ahhoz, hogy ezt a létszámot fogadjuk el, mint amelyik a legközelebb állt a valósághoz. Kraus kilencezres adata ezért erős túlzásnak tűnik. A csatában azonban nem vett részt a teljes haderő, mint láttuk, 3-600 ember Nagyszőlősnél állt tartalékban, azon kívül sokan rekvirálással voltak elfoglalva. Ez az oka, hogy Bethlen egyenesen azt állítja, hogy a csatában csak a sereg fele vett részt. Corbelli szerint a balszárnyat kétezer török támadta meg, ami kevéssé valószínű, mivel az egész kontingens létszáma rúgott körülbelül ekkorára. Forrásaink egyöntetűen négy lovas egységet említenek, ezért elképzelhető, hogy a balszárnyra támadó két egység létszámát túlbecsülve jelölte meg, egyenként ezer főben.

A fentiek miatt arra hajlok, hogy inkább a csata két szemtanújának, Corbellinek és Bethlennek higgyek, tehát Kemény csatát vívó seregének kisebbnek kellett lennie Kücsük Mehmed teljes haderejénél, különösen, hogy a pasa súlyt képezett a jobbszárnyán, tehát ott mindenképpen erőfölényben volt. De hangsúlyozni kell, hogy a harcba bekapcsolódó és a győzelmet kivívó török egységek összlétszáma valószínűleg kisebb volt Kemény seregének összlétszámánál.

Forrásaink egyöntetűen állítják, hogy Kemény seregét váratlanul érte a török támadás, mert egy része a fejedelem parancsára rekviráló körúton járt. Ez mindenképpen súlyos hadvezetési hiba volt, hiszen számítani lehetett és kellett volna a török támadásra, mint ahogy súlyos mulasztás volt az is, hogy Kemény nem próbálta megakadályozni az övénel számbelileg jóval kisebb Kücsük Mehmed-féle sereg egyesülését Apafiéval. Ezzel elszalasztotta annak a lehetőségét, hogy győzelmet arasson és megfossza ellenfelét a segítségtől.

Pedig Kemény seregében kezdetben meg lett volna a harci szellem, és a katonák meg akartak ütközni Kücsük Mehmed seregével. A fejedelem azonban többszöri kérésekre ugyanazt a rejtélyes választ adta: ha most elvonul Segesvár alól, az olyan lenne, mintha megfutna.²⁹ Nehezen érthetőek a Segesvár környékén végrehajtott hadmozdulatai is: Fehéregyházáról északra Hétúrra, majd nyugatra fordulva Nagyszőlősre vonult. Ha ránézünk a térképre, látjuk, hogy serege 180 fokos félkört írt le Segesvár körül. Ennek az lehetett oka, hogy mint ahogyan mindegyik forrásunk beszámol róla, nem volt a lovak és az emberek számára élelem, vagyis mindkét fél serege felélte a környéket, amely közvetve a csatavesztés egyik oka lett. Ez azonban nem magyarázza teljesen Kemény határozatlanságát. Kancellárja, Bethlen szerint természetétől fogva habozó volt, aki a hadiszabályokat fel-

²⁷ Priorato 1670. 98. o.

²⁸ ASVe Senato. Germania. Filza 119. Fol. 285r–286r; ASV Segr. Stato. Germania. Vol. 171. Fol. 115r.

²⁹ Kraus: Erdélyi krónika, 490., 492. o.

rúgva mindig késlekedve indította el a táborát.³⁰ Kétségtelen, hogy különösen viselkedett: Nagyszőlősről csata nélkül Medgyes felé akarta venni az irányt, de közben meg akarta ostromolni Apafi kastélyát, Ebesfalvát (Eppeschdorf, Dumráveni) és felgyújtani Medgyest. Pedig haditanácsa azt javasolta, hogy miután hagyták a kezükből kicsúszni a lehetőséget Kücsük Mehmed és Apafi egyesülésének megakadályozására, az éhező sereggel a lehető leggyorsabban vonuljanak a magyar határ felé. Az is furcsa, hogy a fejedelem tapasztalataira hivatkozva nem adott hitelt azoknak a híreknek, amelyek szerint Kücsük Mehmed megindult feléje Segesvárról.

Felmerül a gyanú, hogy a határozatlanság és a hadvezetési hibák sorának elkövetése mögött pszichológiai okok húzódtak meg. Jogosan vetődik fel a kérdés, hogy egy olyan tapasztalt államférfi és katonája, mint Kemény, a lengyel trónt elnyeréséért hadba vonuló II. Rákóczy György seregének egykori főparancsnoka, a hadjárat katasztrofális következményeinek élményével a háta mögött hogyan engedhette ki többször is a kezdeményezést a kezéből, amelynek a súlyos vereség és a halála lett a következménye. A haditanácsban Segesvár alatt azt mondta, hogy nem akarja, hogy az erdélyiek azt higgyék, hogy elmenekül. Az elvonulás valóban egyet jelentett volna az ország feladásával, amit az előző évben egyszer már megtett, uralkodói hitelessége forgott tehát kockán. Medgyesen ráadásul Apafi felajánlotta, hogy megtarthatja a birtokait, és kímélendő a keresztény vért, elismeri a rendekkel együtt az ország fejedelmének, ha a Porta hűségére tér. Erdélyi bevonulásának mozgórugójáról kancellárja, Bethlen János azt írja, hogy a fejedelem kijelentette, hogy lelkiismereti okokból meg fogja kísérelni az erdélyi bevonulást, még ha az végzetes is lesz a számára.³¹

Ez a kissé fatalista hozzáállás arra utal, hogy a *politikus* Kemény elsősorban politikai megoldást keresett, ebbe pedig a diplomáciai és nem a katonai eszközök fértek bele. Krausnál találunk utalást erre: „...sokan arra következtettek akkoriban, hogy a fejedelem csak azért időzik el oly hosszan gondolatainál, hogy az ellenség elvonuljon mellette, s így ne legyen oka csatát állni. Magában pedig azt gondolja: gondolván, hogy „Quod melior sit certa Pax, quam sperata victoria.”³² Nehéz megérteni, miben reménykedett, mivel a harcot nem lehetett elkerülni, legfeljebb akkor, ha újból és végleg elhagyja az országot, amire viszont nem volt hajlandó. A behódolás, amire szintén nem volt hajlandó, már nem volt valódi megoldás, tekintve, hogy a Portának már megvolt a jelöltje Apafi személyében. A dilemmák együttes hatása ugyanakkor megmagyarázná a forrásaink által is említett határozatlanságát és az elkövetett hibákat.³³ A csata elvállalása azt jelentette volna, hogy mindent egy lapra feltéve próbálja megoldani a két szembenálló fejedelem jelöltségéből fakadó politikai problémát. A csata, mint végső eszköz, minden hadvezér örök dilemmája, amely egy talán önmagában, talán az ügyében nem eléggé bízó ember számára különösen nagy lelki teherterhelés lehetett. Talán az történt, hogy a krízishelyzetben elvesztette a határozottságát és kezdeményezőképességét, másképpen fogalmazva, a hadvezetéshez szükséges operatív képességeit. De az ok megbújhatott abban is, hogy – mint az imént láttuk – eleve másfajta megoldást keresett a probléma megoldására. Ezért sikerülhetett Apafinak, aki csak az időt akarta húzni, befolyásolnia, amikor a drága keresztény vér megkímélésének érvével hozako-

³⁰ Kraus: Erdélyi krónika, 492. o.; Bethlen: Erdély, 109. o.

³¹ Bethlen: Erdély, 108. o.

³² Kraus: Erdélyi krónika, 492. o.

³³ Kemény ingadozó lelkiállapotáról: Bethlen: Erdély, 102. o.

dott elő.³⁴ Corbelli és Priorato szerint viszont egyszerűen rászedték. Az is elképzelhető, hogy Kemény a lengyelországi hadjárat és a tatár fogság keserű tapasztalatai miatt egyszerűen félt csatát vállalni a törökkel, ezért vonulgatott Medgyes és Segesvár között, miközben hagyta telni az időt, amely Apafinak kedvezett. Akármi is lehetett az oka magatartásának, habozása és bizonytalansága fokozatosan átragadt a csapataira is: egy kellően nem motivált, a folytonos visszavonulásokban elfáradt és reményét vesztett hadsereg könnyedén pánikba esik, ezért a kudarc mögött nem kell okvetlenül árulást sejtetni. Ezekből következően elképzelhető, hogy Kemény – feltéve ha Priorato állítása helytálló – érzékelve erdélyi katonáinak bizonytalan magatartását, éppen azért tartózkodott a balszárnyon, mert nem bízott meg bennük.

Mindegyik forrásunk foglalkozik a vereség okaival. Bethlen kancellár pánikot emleget, amely a centrumban álló magyar és erdélyi csapatokat elfogta a török támadás miatt. Kraus százsz történetíró isteni büntetesként interpretálja, hogy a szerinte harmadannyi török megverte Kemény seregét. Corbelli és Priorato árulásról beszél, utóbbi azt állítja, hogy a Váradról induló Kücsük Mehmed mindent tudott Kemény haditervéről, mert egy Serafino Fux (Fuchs) nevű személy felfedte előtte.³⁵ Állítását alátámasztani látszik, hogy Sagredo iratai között megtaláljuk Fuchs kihallgatási jegyzőkönyvét, aki elismerte, hogy bár kényszer hatása alatt, de fizetségért szállított információkat a sereg mozgatásáról a váradi pasának.

Olasz forrásaink egyöntetűen árulással vádolják a magyarokat. Priorato személy szerint a fejedelem két tanácsosát, Bethlen kancellárt és Haller Gábort okolja, akiket a török lefizetett, és akik hagyták, hogy szétszéledjenek a katonák, amiről a török értesült, és a támadás előtt mindketten elhagyták a tábort. Montecuccolinak szintén az volt a véleménye, hogy a fejedelmet saját népe elárulta, a magyarok megfutásának kétségtelen tényét tehát ő is az árulás egyértelmű bizonyítékának tartja.

A jobbszárny valóban nem avatkozott bele a csatába és a török támadás is megkímélte őket, már csak ezért is felmerülhetett a kortársakban a gyanú, hogy a távolmaradás a harctól szándékos volt.³⁶ Ugyanakkor kérdéses, hogy a terepviszonyok mennyire ked-

³⁴ A magyarázathoz és a két rivális párharcához újabb adalékul szolgálhat Franz Heinrich Fischer érdekes jelentése, amely szerint Apafi és Kemény jó barátok voltak. A jelentésre Papp Sándor hívta fel a figyelmemet. ÓStA HHStA Turcica I. Karton 133. 1661. Oct.–Dez. und s.d. Fol. 2r.

³⁵ Priorato tévesen váradi pasának vélte Kücsük Mehmedet, aki ekkor temesvári, pontosabban jenői bég volt. Tóth 1999. – Seraphinus Funck szebeni lovaskatona vallomásának jegyzőkönyve ránk maradt. E szerint 1662. február 8-án a nevezettet a hadijog értelmében kínvallatásnak vetették alá. A következőt vallotta: amikor Szatmáron járt a generális megbízásából bort venni, betért egy magyar chirogushoz, aki azt mondta neki, hogy ostoba vagy, mert most ugyan nem tudjuk legyőzni a németeket, de segítséget fogunk kapni, és ha a szükség arra kényszerít, helyesen cselekedj. A orvos a parasztoknak szélében azt híresztelte, hogy a szatmári németek majdnem mind betegek, semmit nem érnek és könnyen le lehetne győzni őket. Február 9-én, reggel 7 órákor második alkalommal a következőket vallotta: pár napja a szatmári bíró a tanács jóváhagyásával elfogatta, és arra kényszerítette, hogy esküdjön fel neki, illetve a töröknek. Mesivar(?) faluban néhány nemes előtt ugyanezt kellett megtennie, majd Váradra vitték Arszlán pasához, aki kikérdezte. Neki elmondta, hogy Erdélybe 1680 lovas érkezett. A pasa azt mondta, hogy kapcsolatban áll a szatmári bíróval, és néhány levelet adott, hogy vigye el neki. 30 tallért ígért. Harmadik alkalommal megint önként vallott. Azt mondta, hogy a szatmári bíró levelet küldetett vele Váradra, amelynek a következő volt a tartalma: amikor bejönnek a németek, értesíteni fogja a pasát a létszámukról. A levél kézhez vételekor a pasa négyezer lovassal induljon el Szebenbe. Neki is velük kellett volna tartania, és akkor kapott volna a pasától 30, a bírótól pedig 40 tallért. A tanúkihallgatást a csatában részt vevő Attilio de Offredi vezette. Venezia, Museo Correr. Ms. P. D. 377C Miscellanea. Fol. 354r–355v. Mindez megfelelő alapot szolgáltatott ahhoz, hogy olasz forrásaink az erdélyieket árulással vádolják meg.

³⁶ Az árulás motívum mindenesetre tartotta magát; Sagredo idézett február 19-ei jelentése szerint Zac (Gherard) ezredes parancsa, aki 2400 fős egységének egy részét takarmányért küldte, legalábbis gyanús, amely a főtiszt pártfogói azzal magyaráztak, hogy részeg volt. ASVe Senato. Germania. Filza 119. Fol. 500r–v.

veztek volna egy erdővel borított tereprész felé (hegynek felfelé) irányuló török, illetve egy onnan (hegynek lefelé) irányuló lovassági támadásnak. Ezt a hadszíntér kutatásával lehetne eldönteni. Kücsük Mehmednek árulás nélkül is lehettek információi a magyar és erdélyi csapatok egy részének alacsony harci szelleméről, arról pedig bizonyosan, hogy nem készülnek ütközetre.³⁷ Kraus többször beszámol a török motiváltságáról, akik köztölték Apafival, hogy őket a szultán azért küldte, hogy nyílt csatában mérkőzzenek meg Keménnyel, és nem azért, hogy a várba (Segesvár) zárkózzanak.³⁸

Priorato és a tábornok ehhez még azt is hozzáteszi, hogy a vereség isten büntetése a fejedelem eretnoksége (kálvinizmus) miatt. E feltevésnek nemcsak az lehetett az oka, hogy mind a két olasz szerző katolikus volt, és mélyszélesen elítélte a protestáns vallásúakat, hanem az is, hogy megpróbálták megmagyarázni Keménynek a csata előtt tanúsított furcsa, habozó viselkedését, hadvezéreként elkövetett súlyos hibáit. Montecuccolinak ráadásul komoly vitái voltak a magyarokkal, akik mind az 1661-es hadjáratért, mind később az 1663–1664-es török háborúban hozzá nem értéssel és tehetetlenséggel vádolták.³⁹ Ezért művére alapvetően a magyarokat bíráló, kritizáló hangnem a jellemző. Priorato, akik I. Lipót császár udvari történetírója volt, szintén részrehajló urával és elítélő a magyarokkal és az erdélyiekkel szemben.

Corbelli szintén árulást emleget a *relazionéban*, hozzátesz azonban egy olyan megjegyzést, amely sem Prioratonál, sem Montecuccolinál nem szerepel, vagyis hogy Apafi fejedelemmé választása után sem a császár, sem a szultán nem akart háborút, amivel tulajdonképpen akarata ellenére részben fel is menti a magyarokat, és rávilágít a két nagyhatalom lépéseinek valós mozgatórugójára.⁴⁰ Az oszmán birodalom ugyanis nem tűrhette, hogy vazallusa felmondja a hűséget és átálljon a császár oldalára, amit az valójában nem is akart, másrészt a császárnak is cselekednie kellett a magyar közvélemény felháborodása miatt, amely az Erdélyt ért szörnyű csapások miatt háborút követelt, és azért, mert a török támadás az uralma alatt lévő magyarországi területeket fenyegette.⁴¹ Egyébként Montecuccoli is háborúpárti volt, és azzal vádolta a magyarokat, hogy becsapták, mivel a hadjárata sikeréhez szükséges és megígért katonai segítséget nem adták meg neki.

Érdekes az erdélyi történetírók verziója a történetek interpretációját illetően: Bethlen kancellár más okokból, de Prioratóhoz hasonlóan erkölcsi példázatként mutatta be Kemény esetét, hogy miután habozott üstökön ragadni, Fortuna bosszúból elhagyta és martalékul vetette ellenségeinek. Másrészt finom lélekrajzzal az előtérbe nem is annyira a frissen megválasztott fejedelmet, hanem inkább a lelkiismeretével viaskodó egykori krími hadifoglyot állítja. Nem szabad azonban elfeledkeznünk arról, hogy Bethlen a csata után gyorsan átállt Apafi táborába, tehát magát mentve írta meg saját verzióját a történetekről. Ugyanez a helyzet érvényes lehet Corbellire is, aki a csúfos katonai vereséget próbálta

³⁷ Kraus: Erdélyi krónika, 495. o.

³⁸ Kraus: Erdélyi krónika, 484., 485. o. Ennél jóval érzékletesebben vázolta fel Cserei szerint a pasa csapatainak az alternatívát: „Azt is meggondoljátok, Erdélynek éppen a közepetáján vagyunk: ha a harcról elszaladhatnánk is, csak a földnépe is agyonverne, míg az országból kimehetnénk.” Cserei: Erdély, 52–53. o.

³⁹ Itt most csak a Montecuccoli és Zrínyi viszonyát a korábbiakhoz képest eltérően bemutató, legújabb kutatási eredményeket összefoglaló tanulmányt említem. Hausner – Nagy 2011.

⁴⁰ Zani szerint tisztán katonai okok, az előőrs hanyag viselkedése, mivel nem jelezték az ellenség közeledtét, illetve a huszárok elmenekülése, amivel megbontották a rendet, vezettek a vereséghez. Zani levelei, 606. o.

⁴¹ Perjés 1965. A legújabb vélekedések szerint azonban a császári kormányzat eredeti célkitűzése éppen ellenkezőleg, egy tartós katonai berendezkedésre irányult. Czigány 2014. 902–903. o.

utólag a magyarok nyakába varrni, éppen úgy, mint Montecuccoli. Priorato viszont urának, I. Lipótnak és a Habsburg kormányzatnak a felelősségét próbálta áthárítani a magyarokra, akiknek a menekülését, illetve a jobbszárny harc nélküli elvonulását könnyen be lehetett állítani a vereség okaként.

Nitri, aki művében többet foglalkozik a vereség politikai körülményeivel, mint magával a csatával, jóllehet noires-i abbéként egyházi tisztséget viselt, nem említ semmilyen áruhlást vagy más erkölcsi motívumot – a nagyravágyást azért ő is megemlíti – és tisztán politikai szempontból, az államrezon nézőpontjából közelíti meg az eseményeket. Ő azt írja, hogy az általános tapasztalat az, hogy az államok nem segítik meg egymást, mert csak a saját érdekeiket nézik. Ritka az olyan eset, amikor egy állam haderejét egy másik megsegítésére fordítja, mert ki az, aki egy nálánál gyengébb érdekében provokálja egy nagyobb hatalom haragját? Sőt, Kemény elődei a császár ellenségei voltak, honnan lehetett volna tudni, hogy siker esetén nem történik ugyanez? És ha Montecuccoli elvesztette volna a hadsereget, akkor a császár örökös tartományai kerültek volna veszélybe. A tábornok az egyetlen helyes utat választotta, Kemény azonban meggondolatlan lépéseivel saját magát sodorta végső veszélybe.⁴²

A történetírói hagyomány egybehangzóan állítja, hogy a fejedelem testét nem találták meg. Priorato azt írja, hogy Kemény éppen lóra akart szállni, amikor az megcsúszott a jégen és maga alá temette. Majd hozzáteszi, senki nem tudja, mi lett a testtel.⁴³ Ugyanerről számol be az egykori velencei követ Battista Nani is a munkájában, illetve Montecuccoli, hogy nem tudni, mi lett a fejedelem sorsa.⁴⁴ Kraus szerint emiatt az a hír is szárnyra kapott, hogy nem is halt meg. Néhány oldallal később viszont azt olvashatjuk, hogy az erdélyi követek Temesváron felismerték Kemény gyapottal kitömött fejét.⁴⁵ Ezzel szemben Cserei azt állítja, hogy a saját szemével látta Apafi fogarasi várában Kemény kardját és köntösét. E helyen megjegyzi a krónikájában, hogy Apafi hasztalan kerestette Kemény testét, hogy eltemesse, nem találta „vagy azért, hogy még a harc helyen lovastól elesvén, a seregektől egybentapodtatott, vagy pedig a törökök az elesett testeknek fejeket elszedvén, fő nélkül teste meg nem ismertett.”⁴⁶ A fejedelem felesége, Lónyay Anna hetekkel ura halála után sem tudta, mi lett a testével.⁴⁷ Mintha a történetírói hagyomány, illetve a történeti tudat megelégedett volna annak konstatálásával, hogy Kemény teste nem lett meg, és mintha Kraus adatát is elfeledték volna: pedig a Temesvárt megjárt erdélyi követekre való hivatkozás eléggé egyértelmű ahhoz, hogy ne hagyjuk figyelmen kívül.

⁴² Nitri 1666. 54–55. o.

⁴³ Priorato 1670. 99. o. Ezek a többi forrásunkban nem szereplő részletek felvetik annak lehetőségét, hogy vagy szemtanúval beszélt, vagy pedig, ami a valószínűbb, több beszámoló is, az egyik talán éppen Corbellié, járt a kezében. Ezt támasztaná alá a fentebb idézett Funck-féle tanúkihallgatási jegyzőkönyv. A február 9-ei *avviso* szerint egy puskagolyó elszakította a fejedelem lovának kantárszárát, ezért át akart ülni egy másikra, de közben a menekülő tömeg elsodorta. ASV Segr. Stato. Germania. Vol. 171. Fol. 116r. Cserei a vereség baljós előjeleként idézi, hogy a fejedelem lova megbotolván elharapta a zablját. Cserei: Erdély, 53.o.

⁴⁴ Montecuccoli 1704. 219. o.; Nani 1720. 471. o.

⁴⁵ Kraus: Erdélyi krónika, 497. o.

⁴⁶ Cserei: Erdély, 54. o. A karddal kapcsolatos ellentmondás – nem valószínű, hogy a csatamezőn két kardja és köntöse lett volna Keménynek – további források hiányában nehezen feloldható. Elképzelhető, hogy a Temesvárt megjárt követektől kerültek Apafihoz a tárgyak.

⁴⁷ Lónyay Anna levele: *Rónay* 1929. 9. o. 21. j. A családi hagyomány szerint Kemény Kata, a fejedelem nővére és Bethlen Ferenc özvegye megkerestette a testet és a keresdi Bethlen sírboltba temette jeltelen sírba, hogy Apafi ne találhasson rá. Ennek cáfolata: Uo. 10–13. o.

Az esetről beszámoló erdélyi jelentések ebben a kérdéskörben is új adatokat szolgáltatnak. Egy fentebb már idézett, 1662. február 1-jei, Szatmárról keltezett *avviso* arról számol be, hogy Keményt lefejezték, testét pedig felnégyelték.⁴⁸ A hír azért érdekes, mert egy olyan korabeli újságban olvashatjuk, amit a nyilvánosságnak szántak, tehát bizonyosra vehetjük, hogy sok olvasóhoz, így az általunk idézett szerzőkhöz is eljutott. A fejről egy valamivel későbbi, március 26-án kelt velencei jelentés egészen biztos forrásból közöl információkat: Sagredo követ azt írja a császári udvarban a katonai segítség ügyében megjelenő erdélyi követekre hivatkozva, hogy a töröknél van Kemény szablyája és ruhái, illetve hogy egy jani-csárt börtönbe vetettek, mivel a fejet eladta 12 tallérért egy közelebről meg nem nevezett erdélyi személynek.⁴⁹ Nehéz elhinni, hogy fegyverzetének, ruházatának darabjait megtalálták, a fejet elválasztották a törzsétől, a test viszont eltűnt (mint láttuk, valójában felnégyelték). Ez talán azzal magyarázható, hogy a csatáról beszámoló erdélyiek szégyenteljesnek érezték fejedelmük testének megcsonkítását, mintha az egy közönséges bűnöző, illetve hazaáruló (török szempontból trónbitorló) lett volna. Az ellenség vezérének a feje ugyanakkor időtlen idők óta értékes haditroféának számított, annak közszemlére tétele bevett szokás volt, a fejedelmet lefejező török katona vagy katonák tettét nyilván ez motiválta. A holttest meggyalázása, különösen, ha még fel is négyelték, abból a célból, hogy példát statuáljanak, a korban bevett szokás volt, olyan megszokott cselekmény, melynek kapcsán a testet elrettentésül közszemlére tették, tehát nem temették el rögtön, ha egyáltalán eltemették.⁵⁰ Arra azonban nem volt soha példa, hogy egy ilyen szégyenteljes aktus egy erdélyi fejedelem fejével és testével éppen a pogány török kardja által történjen meg. A Habsburgok által trónbitorlóknak tartott Báthory Andrászt székelyek fejezték le, Székely Mózes fejét Brassó mellett vívott vesztés csatája után kóccal tömték ki Basta katonái, majd közszemlére helyezték. Megnyúzott koponyáját sokáig hagyták a fogarasi vár falán: András fejéről propagandisztikus célú metszet is készült, illetve bizonyítéku szolgált a fejedelem halálát illetően, Székely Mózes esetében egyértelműen a megszegényítés volt a cél.⁵¹ Barcsayt pedig éppen Kemény vagdaltatta darabokra egy Répa nevű falu mellett. Azzal, hogy a többiek tapintatosan hallgattak és inkább eltűntnek nyilvánították, önkéntelenül(?) is mondai-eposzi dimenzióba emelték a fejedelem halálát.⁵² Az ókorból talán a legismertebb Spartacus története, míg a középkorban Artúr király legendája kínálkozik analógiául. Lehetséges, hogy a tragikus sorsú fejedelem halálának megkonstruálásával a történetírói hagyomány – készakarva, vagy önkéntelenül – egyszerre csinált erkölcsi példázatot a fejedelmi halálból és gazdagította a népükért meghaló és feltámadó hősök középkorban igen termékenyen burjánzó hagyományát egy újabb esettel?⁵³

⁴⁸ ASV Segr. Stato. Germania. Vol. 171. Fol. 61r. Kemény fejét megemlíti egy konstantinápolyi császári követjelentés is. ÖStA HHStA Turcica I. Karton 134. 1662. Jan.–März. Fol. 90r–v.

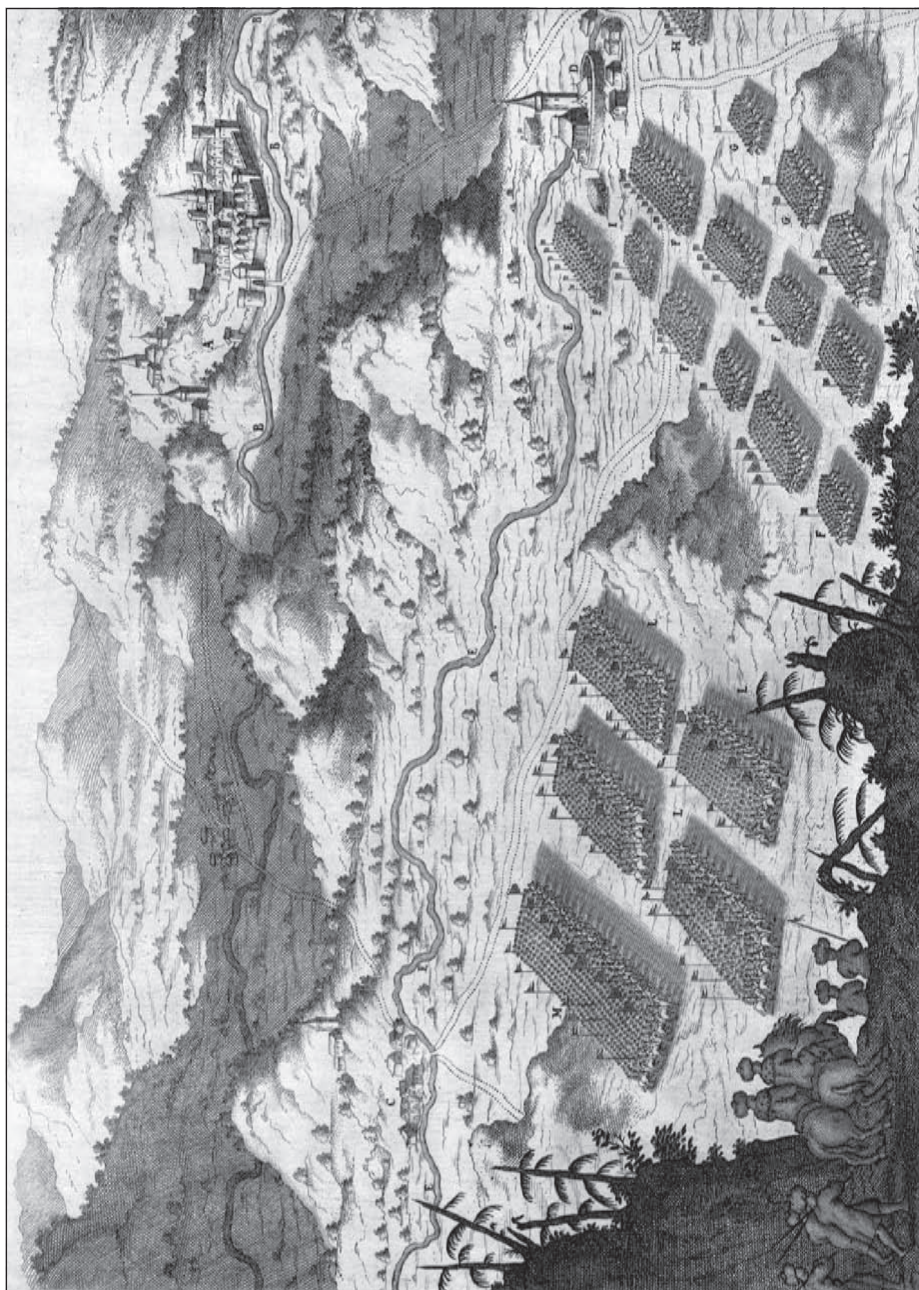
⁴⁹ ASVe Senato. Germania. Filza 120. Fol. 67r–v. A követségről lásd: EOE XIII. 12. o.

⁵⁰ A felnégyelés, legalábbis a német birodalom területén, a királygyilkosok és hazaárulók tipikus büntetési formája volt. *Dülmen* 1990. 114–116. o.

⁵¹ *Szamosközy*: Erdély, 407–408. o. Itt emlékeztetnek arra, hogy a Szászfenesnél halálosan megsebesült II. Rákóczy Györgyöt katonái kiragadták a harcból, nehogy a törökök kezébe kerüljön, akik nyilván hasonló módon bántak vele. Erre az ókor óta szintén számtalan példát ismertünk.

⁵² Erre az összefüggésre hívja fel a figyelmet a Bethlen és Kraus által említett rejtélyes fehér ruhás személy, aki a csata előtt megjelenve állítólag felfedte a fejedelemnek, hogy elárulták. Ugyanőt Corbelli Apafi titkárának mondja. Lásd a 9. jegyzetet! Más források fehér abaposztós huszárról tesznek említést. *Rónay* 1929. 7. o.

⁵³ Ehhez lásd: *Magyar* 2001.

Nagyszőlősi csata (Történelmi Képcsarnok, T5759. sz.)

BIBLIOGRÁFIA

- B. Szabó* 2001. *B. Szabó János*: „II. Rákóczi György 1658. évi török háborúja.” *Hadtörténelmi Közlemények*, 117. (2001) 1. sz. 231–275. o.
- B. Szabó* 2006. *B. Szabó János*: Erdély katasztrófája 1658-ban. A védelem összeomlásának politikai és pszichológiai okai. *Aetas*, 21. (2006) 204–218. o.
- B. Szabó* 2010. *B. Szabó János*: A honfoglalóktól a huszárokig. Budapest, 2010.
- B. Szabó* 2011. *B. Szabó János*: Montecuccoli 1661. évi erdélyi hadjáratának okairól. *Hadtörténelmi Közlemények*, 124. (2011) 4. sz. 929–933. o.
- B. Szabó – Sudár* 2012–2013. *B. Szabó János – Sudár Balázs*: „Independens fejedelem az Portán kívül.” II. Rákóczi György oszmán kapcsolatai. Esettanulmány az Erdélyi Fejedelemség és az Oszmán Birodalom viszonyának történetéhez (1. rész.). *Századok*, 146. (2012) 1015–1048. o.; (2. rész.) *Századok*, 147. (2013) 931–999. o.
- Bethlen*: Erdély *Bethlen János*: Erdély története, 1629–1663. Ford. *P. Vásárhelyi Judit*, az utószót és a jegyzeteket írta *Jankovics József*, a mutatókat összeállította *Jankovics József* és *Nyerges Judit*. Budapest, 1993.
- Czigány* 2014. *Czigány István*: A furcsa háborútól a nagy háborúig 1661–1664. A furcsa háború, 1661. *Hadtörténelmi Közlemények*, 127. (2014) 4. sz. 892–908. o.
- Cserei*: Erdély *Cserei Mihály*: Erdély históriája (1661–1711). S. a. r. *Bánkúti Imre*. Budapest, 1983.
- Dülmen* 1990. *Richard Dülmen*: A rettenet színháza. Budapest, 1990.
- EOE XIII. Erdélyi Országgyűlési Emlékek XIII: 1661–1664. Szerk. *Szilágyi Sándor*. (Magyar Történelmi Emlékek III.) Budapest, 1888.
- G. Etényi* 2003. *G. Etényi Nóra*: Hadszínkép és nyilvánosság: a magyarországi török háború hírei a 17. századi német újságokban. Budapest, 2003.
- Grassi* 1933. *Giuseppe Grassi*: Dizionario militare italiano. Torino, 1933.
- Hausner – Nagy* 2011. *Hausner Gábor – Nagy Levente*: Raimondo Montecuccoli és a magyarok. *Hadtörténelmi Közlemények*, 124. (2011) 3. sz. 679–740. o.
- Hurmuzaki* 1897. Documente privitoare la istoria Românilor, vol. 9. Part. 1: 1650–1747. Cul. *Eudoxiu Hurmuzaki*. București, 1897.
- Jászay* 1996. *Jászay Magda*: A kereszténység védőbástyája olasz szemmel. Budapest, 1996.
- Kraus*: Erdélyi krónika *Georg Kraus*: Erdélyi krónika 1608–1665. Szerk. *V. András János*. Budapest, 1994.
- Magyar* 2001. *Magyar Zoltán*: Halhatatlan és visszatérő hősök. Egy nemzetközi mondatípus kárpát-medencei redakciói. Budapest, 2001.
- Montecuccoli* 1704. *Raimondo Montecuccoli*: Memorie del General Principe di Montecuccoli... Colonia, 1704.
- Nani* 1720. *Battista Nani*: Historia della repubblica Veneta. Venezia, 1720.
- Nitri* 1666. *Maurizio Nitri*: Ragguaglio dell’ultime guerre di Transilvania et Ungaria. Venezia, 1666.
- Perjés* 1965. *Perjés Géza*: Zrínyi Miklós és kora. Budapest, 1965.
- Priorato* 1670. *Gualdo Priorato*: Historia di Leopoldo cesare, vol. II. Vienna, 1670.

- R. Várkonyi* 1975. *R. Várkonyi Ágnes*: Török világ és magyar külpolitika. Budapest, 1975.
- Rónay* 1929. *Rónay Elemér*: Kemény János fejedelem halála és nyugóhelye. (Erdélyi Tudományos Füzetek 16. sz.) Cluj–Kolozsvár, 1929.
- Szamosközy*: Erdély *Szamosközy István*: Erdély története. Budapest, 1981.
- Tóth* 1999. *Tóth Sándor László*: Kücsük Mehmed magyarországi tevékenységéhez. *Aetas*, 14. (1999) 4. sz. 76–84. o.
- Zani levelei *V. S.*: Zani gróf levelei Erdély állapotáról 1661–1664. *Századok*, 26. (1892) 605–609. o.

RÖVIDÍTÉSEK

- ASV Archivio Segreto Vaticano
ASVe Archivio di Stato di Venezia
ÖStA HHStA Österreichisches Staatsarchiv, Haus-, Hof- und Staatsarchiv, Wien,
Segreteria di Stato

Tamás Kruppa

NAGYSZŐLŐS, 23 JANUARY 1662. THE BATTLE BETWEEN JÁNOS KEMÉNY AND MIHÁLY APAFI FOR THE THRONE OF TRANSYLVANIA

Summary

The Battle of Nagyszőlős, although not regarded as a significant military event by Hungarian historians, secured the throne of the Principality for the Ottoman-supported candidate Mihály Apafi. There are a number of relatively detailed contemporary accounts of the battle, both from and outside of Hungary; some of them written by eye-witnesses. Despite all of this, there are still many uncertainties regarding the details. Using the account of a hitherto unknown eye-witness and the contemporary avviso literature the paper reconstructs the events before the battle and the course of the battle with more details than ever before. Relying on the source it also gives the probable location of the battlefield, and endeavours to clarify and eliminate the contradictions in the legends of the historical tradition about the death of János Kemény, and about the uncertain fate of his body.

Tamás Kruppa

NAGYSZŐLŐS, 23. JANUAR 1662. DIE SCHLACHT VON JÁNOS KEMÉNY UND MIHÁLY APAFI
UM DEN THRON VON SIEBENBÜRGEN

Resümee

Die Schlacht bei Nagyszőlős entschied, obwohl sie in der ungarischen Geschichtsschreibung nicht zu den bedeutenden Kriegereignissen gerechnet wird, das Schicksal des fürstlichen Throns zugunsten des osmanischen Kandidaten Mihály Apafi. Zahlreiche gleichaltrige ausländische bzw. ungarische Quellen berichten ziemlich detailliert über die Schlacht, darunter auch Augenzeugen, trotzdem herrscht in Bezug auf die Details noch bis heute große Unsicherheit. Die Studie rekonstruiert aufgrund des Berichts eines neuen, bislang unbekanntem Augenzeugen bzw. der zeitgenössischen Avviso-Literatur die Ereignisse vor der Schlacht bzw. den Ablauf dieser viel detaillierter als bisher und bestimmt aufgrund der Quelle auch den vermeintlichen Ort des Schlachtfeldes. Zudem unternimmt sie den Versuch, die Widersprüche im Zusammenhang mit dem Tod von János Kemény und dem bisher unsicheren Schicksal seines Leichnams in der Geschichtsschreibung zu klären bzw. auszumerzen, die sich in Legenden manifestieren.

Tamás Kruppa

NAGYSZŐLŐS, LE 23 JANVIER 1662. LA BATAILLE ENTRE JEAN KEMÉNY ET MICHEL APAFI
POUR LE TRÔNE DE TRANSYLVANIE

Résumé

Certes, l'historiographie hongroise ne la classe pas parmi les événements militaires importants, mais la bataille de Nagyszőlős décida tout de même du trône princier en faveur de Michel Apafi soutenu par les Ottomans. Bien que plusieurs sources hongroises et étrangères contemporaines relatent la bataille, dont des témoins de l'événement, il reste beaucoup d'incertitudes concernant les détails. Sur la base du rapport d'un nouveau témoin inconnu auparavant et des avis contemporains, l'étude reconstitue de manière plus détaillée les événements ayant précédé la bataille et le déroulement de celle-ci. Sur la base de ladite source, elle détermine également le lieu probable du champ de bataille et tente d'éclaircir les contradictions liées à la mort de Jean Kemény et aux incertitudes concernant le devenir du corps du défunt qui ont donné naissance à des légendes.

Тамаш Круппа

ВИНОГРАДОВ 23 ЯНВАРЯ 1662-ОГО ГОДА. БОРЬБА ЗА ТРАНСИЛЬВАНСКИЙ ТРОН
МЕЖДУ ЯНОШОМ КЕМЕНЬ И МИХАЙОМ АПАФИ

Резюме

Несмотря на то, что Виноградовскую битву венгерская историография не причисляет к ряду крупных военных событий, она решила судьбу королевского трона в пользу османского кандидата Михая Апафи. О битве относительно детально также сообщают некоторые жившие в то время иностранные и венгерские источники, включая в себя очевидцев, но до сегодняшнего дня по-прежнему много неопределенности в отношении деталей. Исследование на основе нового отчёта ранее неизвестного очевидца, а также сообщений критической литературы того времени (avviso) все более подробно реконструирует происходящие перед боем события и ход сражения, и на основе этого источника определяет вероятное место поля боя, а также делает попытки выяснить и исключить противоречия возникающие в создании легенды в традициях летописцев в отношении смерти Яноша Кемень, и до сих пор с неопределенной судьбой его трупа.